

Český národ v muzeu

9. 1. 2016, Lidové noviny, příloha Orientace, s. 19–20.

JAKUB JAREŠ, ROSTISLAV VALVODA

V hlavní budově Národního muzea v Praze pracují již několik měsíců dělníci a stroje. Budova prochází generální rekonstrukcí. Po ní se otevře veřejnosti s novými expozicemi. O tom, co se na horní hraně Václavského náměstí chystá, se zatím příliš nemluví. Bude to přitom příběh o nás samotných: jaký jsme vlastně národ a jak se chceme světu (i sami sobě) prezentovat.

Vymyslet, jak vystavit v muzeu dějiny vlastního národa, není snadný úkol. Svě by o tom mohli vyprávět třeba Australané. Národní muzeum v Canbeře, otevřené roku 2001, se muselo vyrovnat s otázkou, jak pojmout dějiny evropských kolonistů a domorodých obyvatel, když byla plná násilí. Autoři jednak věnovali obrovskou pozornost kultuře a spiritualitě „prvních Australanů“, jednak si dovolili odvážné gesto – na fasádu nechali v Braillově písmu vytepat nápisy „Odpusťte nám genocidu“ a „Promiňte“. Čekali, co se stane, až někdo „tajné“ vzkazy přeloží. Stalo se to, že vedení muzea nechalo nápisy po nátlaku politiků zakrýt... Muzeum v Canbeře však není sebemrškačské: dopodrobna představuje „zalidňování“ Austrálie, nechybí výstava o národních symbolech (jazyku, svátcích, sportu nebo gastronomii) či o vztahu Australanů k jejich přírodě. Muzeum se zkrátka nebojí ukázat z australské reality to nejlepší, ale neuhýbá ani před tím nejsložitějším dědictvím.

Podobný úkol stojí před českým Národním muzeem. Příklad z Canberry ukazuje, že tvorba muzejních expozic může být příležitostí k zásadní celospolečenské debatě. Sluší se dodat, že vzkazy na fasádě v Canbeře byly po několika letech – a pravděpodobně už nadobro – znovu odhaleny.

Velká přestavba

Východiskem pro rekonstrukci pražského Národního muzea byl havarijní stav neorenesanční budovy na Václavském náměstí. Roku 2011 byla uzavřena, exponáty se přestěhovaly do depozitářů a na jaře 2015, po vyřešení táhlých problémů se zpochybňováním veřejné soutěže, začaly stavební práce. Výsledkem má být rozsáhlý muzejní komplex se sedmnácti tisíci čtverečnými metry výstavní plochy. Propojí se historická budova a bývalé federální shromáždění sloužící nyní coby muzejní základna. Stavba má být dokončena v říjnu 2018 a na jaře 2020 se má muzeum i s novými expozicemi otevřít veřejnosti.

Na podobě expozic muzeum pracuje už několik let. Na rozdíl od rekonstrukčních prací ale tuto činnost vůbec neprezentuje. A příliš se nesnažilo rozproudit debatu ani v odborné veřejnosti. Roku 2010 uspořádalo jeden historický a jeden přírodovědný seminář pro pozvané odborníky, na němž představilo první verzi libret. Následovala konference v listopadu 2013, před níž vybraným hostům z univerzit a z Akademie věd poslalo části koncepce a chtělo slyšet jejich názor. Dočkalo se pořádné porce kritiky, a přislíbilo proto další podobné akce. Ale žádná se již neuskutečnila. Zato v létě 2015 muzeum na základě jen mírně upraveného libreta vypsalu veřejnou architektonickou soutěž na ztvárnění expozic, což má jedno pozitivum. Díky tomu byl výtah z libret konečně „veřejný“. Uvozovky proto, že najít ho vyžadovalo detektivní nadání či mimořádný zájem: byl dostupný jen po registraci v systému

pro vypisování veřejných zakázek, kde visel jako součást zadávací dokumentace. Na stránkách muzea bohužel nebylo – a dosud není – vůbec nic.

Rozhodli jsme se dát čtenářům Orientace možnost nahlédnout do karet autorům příštích expozic. Činíme tak s nadějí, že k budoucnosti muzea pomůžeme přitáhnout pozornost. Nejen Australané, ale i Češi mají o čem ze svých dějin diskutovat a právě nově koncipované muzeum by v téhle diskusi mohlo sehrát důležitou roli. Po pravdě, je to generační výzva: nejde o nějakou regionální výstavku, nýbrž o centrální expozici největší české muzejní instituce na desítky let dopředu.

Vztah k dějinám je přitom jedním ze základních prvků naší identity – i muzeum tak spoluurčuje, k jakým hodnotám se vlastně hlásíme a jakou společností chceme do budoucna být. Tento společenský rozměr celé věci klade možná až nepatřičný nárok. Jaké hodnoty jsou pro nás klíčové, o to by se měla svádět vášnivá debata převážně v politice. Jenže vinou myšlenkové jalovosti té české, zbývá v tomhle větší než obvyklý kus práce právě na veřejných institucích.

Nové expozice

Ze všeho nejdřív pojďme učinit zadost autorům a podívejme se, jak v tuto chvíli načrtávají vizi budoucích expozic v jediném veřejném dokumentu. V zadávací dokumentaci architektonické soutěže zaujímá tento popis asi deset stran.

Autoři počítají se zachováním rozdělení muzea na přírodovědnou a historickou část, což je samo o sobě dost zásadní rozhodnutí (a ještě se tu k němu dostaneme). Přírodovědnou expozici rozdělili na tři oddíly – Příroda kolem nás, Velké příběhy evoluce a Země a život. Ten první, jak název napovídá, se bude zaměřovat na živou i neživou přírodu střední Evropy. Expozici zpestří například průhledy do světa zkamenělin nalezených na území ČR nebo do dějin lékařství. Velké příběhy evoluce vycházejí z dřívějších zoologických expozic muzea, podle autorů však mají být značně inovovány. A konečně Země a život ukáže, jak se „život vyrovnává s dynamickým vývojem Země jako kosmického tělesa“, tedy reakce přírody na zásadní geologické a klimatické děje.

Rovněž historická expozice je členěná do tří částí. Blok Dějiny kolem nás chce být, slovy autorů, tradiční expozicí s důrazem na rámcové poznání dějin českých zemí. Je strukturována chronologicky – od raného středověku přes poslední Přemyslovce, Lucemburky, husitské období a raný novověk až po dějiny 19. a 20. století. Vyprávění o dějinách českých zemí má kontextově rozšířit Příběh střední Evropy, který chce vyzdvihnout nejvýznamnější osobnosti a události celého regionu. Další samostatnou částí je Příběh pravěkých dějin, který navazuje na evoluční část přírodovědné expozice a zabývá se historií člověka na území dnešní ČR od mladšího paleolitu do příchodu Slovanů.

Historickou část mají dále doplnit dva zvláštní oddíly: Mincovní kabinet, který podle autorů chce prezentovat mimořádně bohatou numismatickou sbírku muzea, a Pokladnice národního muzea, jež zpřístupní nejcennější sbírkové předměty jako drahé kameny a kovy.

Libretu bohužel chybí obecnější patro, které by vysvětlilo, co jsou priority muzea a podle jakých kritérií témata vybíralo. I proto naše shrnutí trochu připomíná telefonní seznam – nicméně věrně odráží povahu muzejní vize. Autoři se ve vysvětlení omezují hlavně na praktické aspekty.

Velký důraz například kladou na exponáty, což lze ocenit. Exponáty jsou opravdu hlavním lákadlem – texty, zvukové nahrávky a videa si dneska mohou najít i na internetu nebo v knihovně. V muzeu má být, lidově řečeno, na co koukat. Důraz na exponáty je jen jedním z projevů další chvályhodné ambice: přitáhnout co nejširší veřejnost, nabídnout výstavy a expozice atraktivní pro návštěvníky všech kategorií a skupin.

Pozitivně se dá hodnotit i snaha autorů vykročit z čistě nacionálního narativu. Hodlají jednak zapojit širší kontext střední Evropy, jednak slibují, že budou vyprávět dějiny „našeho území“, nikoli „etnické“ dějiny Čechů.

Kladné body by bylo možné přičíst i za to, že tvůrci chtějí v jedné instituci propojit přírodu a lidské dějiny – v centrálních muzeích jiných států to nebývá zvykem a české Národní muzeum by na tom mohlo postavit svoji výjimečnost. Problém ale je, že k žádnému skutečnému propojení nedochází. Uvažované expozice v podstatě kopírují strukturu instituce, takže hlavní výstavní celky se dělí mezi Přírodovědné muzeum a Historické muzeum a dílčí kapitoly mezi jejich oddělení. V muzeu tak budou samostatné výstavy o hmyzu (entomologické oddělení), migraci zvířat (kroužkovací stanice Národního muzea), mincích (numismatické oddělení) nebo nerostech (mineralogické oddělení).

Toto zrcadlení někdy vede až k cimrmanovským momentům. Není třeba jasné, proč má být v Národním muzeu na exkluzivní výstavní ploše v centrumetropole samostatná expozice Svět hub a lišejníků – tedy kromě toho, že mykologické oddělení muzea zřejmě věří, že má dobrou sbírku. Autoři to zdůvodňují tak, že tématu věnují „zvláštní pozornost také kvůli významu, jaký houbaření pro českou společnost má“. Pak se však můžeme ptát, proč ne třeba expozice chmele? Ahlavně – proč ty lišejníky?

Čí je „naše území“?

Pochybnosti bohužel vzbuzuje i jinak pozitivní záměr jako důraz na teritoriální kritérium pro výběr témat a exponátů. Potíž je v tom, že tvůrci s ním nepracují konzistentně. Zvlášť u přírodovědné části to není překvapivé: dějiny evoluce nebo geologické a klimatické změny výhradně z „našeho území“ vyložit nejdou. Stejně tak zvířata nebo rostliny státní hranice nerespektují. Ale neuznávají je nakonec ani dějiny. Podle muzejní koncepce by bylo možné čekat, že se bude zajímat o všechny významné děje, které se na „našem území“ odehrávaly – ať už jejich aktéři mluvili česky, nebo německy, přijímali podobojí, či chodili do synagogy, narodili se bohatí, nebo chudí, ve městě, či na venkově. Z konkrétních témat vyplývá, že na Václavském náměstí spíše půjde o „naše“ české dějiny, v nichž mají někteří lidé a některé příběhy přednost před druhými pouze proto, že jsme zvyklí je už sto padesát let tímhle způsobem vyprávět.

Zřetelná je kupříkladu disproporce, s níž se má tradičně národnímu tématu „husitství“ věnovat stejný prostor jako období od nástupu Habsburků do josefínských reforem. Na jedné straně stojí jedno, jistě, velmi dramatické století. Na straně druhé téměř tři sta let zahrnujících celou renesanci, baroko i osvícenství. Dělo se toho v té době snad málo? Patří původně severoněmečtí Šporkové nebo klementinští jezuité se vši architekturou, jež po nich zůstala, do našich dějin méně než Žižka nebo adamité? Pokud ne, proč mají o tolik méně prostoru?

Když to uvedeme na ještě názornějším příkladu: kdyby muzeum opravdu vyprávělo dějiny „na našem území“, muselo by do panteonu vedle Karla Čapka postavit Franze Werfela, vedle

poprsí Josefa Jungmanna bustu Bernarda Bolzana a po bok Mikoláše Alše třeba Egona Schieleho...

A pak je tu ještě jinak chvályhodný pokus zasadit české dějiny do širšího kontextu. Autoři zdůvodňují výběr střední Evropy tím, „že dějiny na území českých zemí se neodehrávají ve ‚vzduchoprázdnu‘, ale po celou sledovanou dobu (...) se stávaly důležitou sférou vlivu tu Západu, tu Východu a v geopolitickém vývoji Evropy hrála vždy střední Evropa důležitou úlohu“. Takové rozhodnutí jako volba kontextu pro český národní narativ by si však zasloužilo důkladnější a hlubší reflexi.

Můžeme se ptát, proč není kontextem vyprávění celá Evropa, když vývoj v Římě, Francii, Británii nebo Rusku měl pro české dějiny podstatně vyšší význam než to, co se zrovna dělo v Sasku, Bavorsku či Slezsku. Nebo také co znamená takový výběr pro naše sebepojetí: nebude výběr střední Evropy stvrzovat naši lokální identitu sahající jen kousek za hranice aneb, jak se také píše v muzejním konceptu, „středoevropanství“, které „budou srozumitelně symbolizovat ikony vysoké i nízké kultury – například Švejk, polka, valčík, Kafka, řízek, knedlíky“.

V době, kdy v malých i velkých městech každodenně přicházíme do styku s cizinci, spousta Čechů jezdí na dovolenou do Egypta, Řecka nebo Španělska a skoro každý má v příbuzenstvu nebo mezi známými někoho, kdo si našel životního partnera v zahraničí, se rozšiřuje i perspektiva, ze které se Češi na svět dívají. A úzké vymezení české kotliny anebo jen o trochu širší pás „jablkového štrúdlu“ v tom přestává stačit.

Provokativně řečeno: nové Národní muzeum by si mělo být vědomé, že z hlediska Evropy je v podstatě regionálním muzeem (něčím jako Jihočeské muzeum v rámci Česka) a v globální perspektivě v podstatě Prácheňským muzeem v Písku. Takové přirovnání nemá vést k pocitu malosti či provinčnosti; naopak. Stejně jako se v Jihočeském muzeu nevypráví „jihočeské“ dějiny, nýbrž místní děje se vztahují k celostátnímu rámci (a jen v něm jsou chápány), tak by se mohlo Národní muzeum vztahovat k rámci evropskému a globálnímu a v něm dějiny českých zemí vyprávět.

Palacký

Jistě, vykročit z národního narativu, který je nesen více než stopadesátiletou tradicí od Františka Palackého, není snadné. Koneckonců ucelenější příběh jsme dosud nevymysleli – prozatím jen Palackého narativ z různých pozic ostřelujeme, vyvracíme a korigujeme, čímž ho ve skutečnosti potvrzujeme jako jediný platný. Muzeum by to mělo přinejmenším reflektovat a netvářit se, že nabízí jakousi neutrální historii „našeho území“. Ve skutečnosti je, stejně jako my všichni, závislé na Palackého předobrazech. „Otec národa“ přitom formuloval svoji koncepci v konkrétní společenské situaci a s politickou ambicí. To, že záměrně vyzdvihoval konflikty mezi Čechy a Němci, že z náboženského a sociálního sporu husitské doby udělal hlavně spor národnostní a že příliš nemiloval šlechtu, souviselo s tím, že do minulosti projektoval nacionální touhy své generace. Důraz na staré české královské dynastie měl zase potvrzovat starobylost, a proto i oprávněnost státoprávních nároků Čechů v habsburské monarchii.

O tom, jak moc je muzejní vize Palackému poplatná, svědčí volba témat i vybraná chronologie. Nikde není psáno, že muzeum musí postupovat po panovnických rodech Přemyslovců a Lucemburků, věnovat spoustu prostoru husitství, jednou kapitolou vyřešit celý

novověk a pak už skočit do 19. a 20. století. Nikde není psáno, že doba Karla IV. musí být vyvrcholením středověkých dějin. Nikde to není psáno, až na Palackého – doplněného samozřejmě o to, co se událo po roce 1526, který je v jeho díle tečkou.

Muzeum počátku 21. století by mohlo sáhnout po objevnějších chronologiích a po jiném rámování. Třeba po tom, které načrtl Dušan Třeštík, v jehož pojetí jsou české dějiny sérií velkých transformací. První byla spojena s přijetím křesťanství a vznikem státu, čímž jsme se zařadili do civilizačního okruhu západu. Druhá proběhla ve 13. století – souvisela se vznikem měst, kolonizací obrovských ploch zemědělské půdy, rozvojem obchodu a kultury. A třetí velkou transformací byla industrializace v 19. století, od níž se odvíjí moderní češství.

Muzeum tvrdí, že zvolilo chronologii „tradiční“. Máme ji ale použít jen proto, že ji už sto padesát let pořád dokola opakujeme? Nemohla by být chronologie spíš objevná a přínosná? Přemýšleli v muzeu o tom, k jakým interpretacím a sebepojetím nás Palackého vyprávění vlastně zavádí? Je přitom jasné, že i jakýkoli nový „český“ narativ, který by se vymanil z Palackého, bude také konstruktem, který současné hodnoty projektuje do minulosti. Zásadní otázka je, zda boje o národní sebeurčení a politická práva z 19. století jsou něčím, co nás stále oslovuje a co bychom měli v 21. století řešit.

Kdybychom měli všechny problémy koncepce shrnout, budou mít společného jmenovatele: nedostatečnou až nulovou reflexi východisek, na nichž muzeum hodlá expozice vytvářet. Místo toho se spoléhá na tradici a před porozumění svých návštěvníků: všichni přece víme, jak české dějiny proběhly, jsou hotové a nic se na nich nedá měnit. Muzeum v této intenci promýšlí už jen to, jak „tradiční“ dějiny moderně vystavit...

Vymýšlet národ

Národní tradici je ale nutné stále znovu promýšlet a definovat, jinak se hodí nejvýš do starožitností. Jak napsal v roce 2000 již zmíněný Dušan Třeštík: „Národ není totožný s obyvatelstvem, nesídlí v krvi a jazyku, ale v hlavách. Není to přírodní danost, něco jako počasí, na kterou nemáme žádný vliv a o kterou se tedy nemusíme starat, nanejvýše ji zalévat, aby dobře rostla. Musíme národ naopak aktivně vymýšlet stále znovu, stále znovu utvářet jeho podobu tak, aby odpovídal době a nárokům, které klade na občanské národní společenství... Měli bychom tedy být permanentními obrozenci.“ Co to znamená v případě Národního muzea, je tou otázkou, která by se dala řešit v zatím neprobíhající veřejné diskusi.

Jak jsme zmínili na začátku, jednou z tradic Národního muzea je zaměření na přírodu i historii, které ale zatím končí u paralelních výstav v jedné budově. Domyslet tuto tradici by mohlo znamenat, že se obě větve konečně podaří provázat. Asi to není možné ve všech částech a je zbytečné se do toho nutit tam, kde by to působilo vykonstruovaně. Existují však témata, která po propojení přímo volají – třeba fenomén „české krajiny“. Muzeum by mohlo ukazovat, jak se na jejím utváření podílely přírodní a jak kulturní vlivy. Jak se vyvíjela historicky – kdy a proč pralesy a bažiny vystřídaly hospodářské lesy, pole a rybníky? Čím to, že v Česku skoro nemáme divokou přírodu a každého vlka, který sem zabloudí, se tak trochu bojíme? A proč vlastně máme ke krajině tak důvěrný vztah? Je náhoda, že česká hymna opěvuje právě krajinu anebo že v málokteré zemi najdete tak hustou síť outdoorových prodejen? Fenomén útěšné a líbezného „české krajiny“ i putování po ní by tak klidně mohl být jedním z ústředních témat, protože pro pochopení povahy této země není úplně bez významu.

Nemáme v rukávu žádnou koncepci, kterou by podle nás mělo „národní“ muzeum prezentovat. Nabízíme jen několik témat, která jsou dle nás aktuální a pro ono „stále nové vymyšlení“ národa i pro širší debatu nad podobou expozic by snad mohla být dobrou půdou.

Prvním z nich by mohlo být ono stále oživované napětí, s nímž prožíváme, zda se máme orientovat západně, východně, anebo nejlépe zůstat „svoji“. Je to v podstatě jedna z našich nejživějších národních emocí – a vskutku především emocí, protože bez ohledu na původ jazyka jsme součástí západní křesťanské civilizace a k východnímu slovanství nás poutá hlavně sentiment, pokud ne zrovna ruské tanky. Muzeum by mohlo tento kontrast zvýraznit na spoustě příkladů.

Třeba už na tom výchozím: ukázat, jak moc jsou zakotveni v paměti východní věrozvěstové Cyril a Metoděj a jak málo se ví o řezenském křtu českých „pánů“. Co všechno pro nás znamenala příslušnost k západnímu křesťanství a proč je v naší paměti zakotvena hlavně krátkodobá východní mise. Jsou to otázky, které by zároveň dobře ukázaly, nakolik je „národní“ identita vědomě stvořeným konstruktem. A připomněly, že se také dá konstruovat nově a jinak.

Druhým tématem, podstatným zvláště v nastávajícím migračním věku, by mohla být multietnicita českých zemí. Když Palacký vyprávěl dějiny Čechů, dělo se to v prostředí, které bychom dnes bez váhání nazvali multikulturní společností. Byl to po staletí utvářený mix etnik, jazyků, náboženství a kultur. A Palacký z toho tavicího kotlíku vyzvedl jen jednu „přisadu“. Mělo to své důvody i jistý smysl. Jenže dnes jsme ve zcela jiné situaci. Mimo jiné proto, že české země byly za posledních osmdesát let postupně vši jinakosti zbaveny. A nám se z perspektivy současné společnosti může snadno zdát, jako by na našem území ani jiný příběh než té česky mluvící kultury nebyl. Ukazovat, že naše minulost je nebývale pestrá, ve své střeoevropské promíchanosti možná jedna z nejpestřejších na kontinentu, by nebyl jen odpovědný postoj, nýbrž realistický poukaz na to, z jakého zdroje česká kultura čerpala – a homogenita to věru nebyla.

„Znovu vymýšlet“ národ by se do třetice dalo nad tématem dějin státnosti a občanských práv. Muzeum by mohlo ukázat, že náš stávající právní stát a individuální svobody jsou dost nesamozřejmé instituce. Mohlo by připomenout svobody řádů, měst a univerzity. Vyložit, co vlastně znamenaly takové právní akty jako Břetislavova dekreta, Zlatá bula sicilská, Čtyři artikuly pražské, Obnovené zřízení zemské, toleranční patent anebo z moderní doby Všeobecná deklarace lidských práv – a to skutečně vyložit, nikoliv učebnicově připomenout! Věnovat se bojům o volební právo i o sociálně důstojný život. A tak dále. Je to nadmíru důležité téma nejen kvůli naší domnělé jistotě, že demokracie je vlastně zajištěná a není třeba o ni usilovat, ale i kvůli tomu, že občanský princip je asi to nejpodstatnější, co můžeme postavit vedle etnického a jazykového pojetí národa.

Dodat vtíp

Jmenovali jsme zatím vážná témata. V českém Národním muzeu by však neměl chybět humor. Jsme národ, který si často sám ze sebe dělá srandu, umíme se nebrat vážně, což má někdy dějinné nevýhody, ale vlastnost je to spíš dobrá. Dodat vtíp budově, v jejíchž základech byl donedávna v lihu naložený mozek Františka Palackého, by zase nemuselo být tak těžké.

To, že se o budoucnosti muzea zatím nevedla žádná veřejná diskuse, souvisí zřejmě s tím, že nikdo nové expozice aktuálně nepotřebuje. Vždyť ta dnešní přestavba začala od narušeného zdiva, rozpadajících se soch a prastarých rozvodů, zkrátka od toho, že 124 let stará budova potřebuje pořádnou opravu. Touhu vyprávět nový příběh českého národa nikdo neměl. I to by se nakonec dalo uchopit jako výzva. Samotná budova je totiž svého druhu pomníkem jazykově vyměřené identity, která je „na našem území“ v posledních dvou stoletích zásadní dějnotvornou silou. Právě v této budově reflektovat Palackého pojetí češství s jeho kouzlem, silou, ale i limity, to by byl úkol hodný moderní kulturní instituce. A taky důležitý příspěvek k vyrovnávání se s tím, že se tento výměr identity už vyčerpal a je třeba z něj vykročit dál.

Jakub Jareš je historik, pracuje v Ústavu dějin UK a Archivu UK. Rostislav Valvoda je ředitelem Centra pro občanskou společnost.